

УДК 811.161.2'373.7'28(038):811.161.2(092)Чаб
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2025-1-2>

ЦІЛІСНІ НАРОДНО-РОЗМОВНІ КОМПЛЕКСИ У «ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ ГОВІРОК НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ» В. ЧАБАНЕНКА

Зубець Н. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-0498-9736
zubetsno@gmail.com*

Христіанінова Р. О.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Ключові слова: *говірка,
діалектна фразеологія,
народно-розмовні комплекси,
південно-східний ареал,
фразеографія.*

У статті розглянуто питання діалектної фразеології на прикладі нижньонаддніпрянських говірок. Джерелом фактичного матеріалу стала ґрунтовна розробка в галузі фразеографії південно-східного ареалу – диференційний «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. Чабаненка, з якого вибрано традиційні контексти, що побутують у вигляді цілісних мовних формул і коротких текстів, вивчення яких є важливим для встановлення обсягів фразеології, а також соціо- та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності. Обґрунтовано введення таких одиниць до складу фразеологізмів на основі широкого розуміння та вибір терміна для їх позначення – «цілісні народно-розмовні комплекси». У результаті аналізу фактичного матеріалу встановлено прикметні риси фразеологізованих народно-розмовних комплексів: антропологічна спрямованість, тематичне багатство, виразне емоційно-експресивне забарвлення, динамічність, варіативність, легке запам'ятовування. Схарактеризовано відтворювані різними людьми у традиційних ситуаціях (застілля, проводи, свята, трудові будні тощо) мовні формули – напуття, вигуків та питально-риторичні звороти; діалогічні каламбури і дотепи; мінітексти, що складаються з одного чи двох-трьох пов'язаних речень, які можуть бути неповними, непоширеними, що мають змістову завершеність, містять інформацію міфологічного, філософського, релігійного, фольклорного характеру, властиву для Нижньої Наддніпрянщини, яка іноді завуальована й базується на фонових знаннях, досвіді мовців. Наголошено на важливості в епоху глобалізації, штучного інтелекту та цифрових технологій говіркових словників, які називають заповідниками народної мови, надійною схованкою рідного слова.

FIXED FOLK-SPEECH COMPLEXES IN THE “PHRASOLOGICAL DICTIONARY OF THE DIALECTS OF THE LOWER DNIPRO REGION” BY V. CHABANENKO

Zubets' N. O.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0498-9736
zubetsno@gmail.com*

Khrystianinova R. O.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Ukrainian Language Department
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Key words: *dialect, dialect phraseology, folk-speech complexes, southeastern area, phraseology.*

The article examined the question of dialect phraseology using the example of the Lower Dnipro dialects. The source of factual material was a thorough work in the field of phraseology of the southeastern area – the differential “Phrasological Dictionary of the Dialects of the Lower Dnipro Region” by V. Chabanenko, from which the traditional contexts that exist in the form of fixed language formulas and short texts were selected, the study of which is important for establishing the scope of phraseology, as well as the socio- and psycholinguistic foundations of dialectal speech expressiveness. The introduction of such units into phraseological units is justified on the basis of a broad understanding and the choice of the term for their designation – “fixed folk-speech complexes”. As a result of the analysis of the factual material, the characteristic features of phraseological folk-speech complexes are established: anthropological orientation, thematic richness, eloquent emotional and expressive coloring, dynamism, variability, easy memorization. The speech formulas reproduced by different people in traditional situations (feasts, farewells, holidays, working days, etc.) are characterized – parting words, exclamatory and interrogative-rhetorical turns; dialogical puns and jokes; mini-texts that consist of one, two or three connected sentences, which may be incomplete, uncommon, having semantic completeness, contain information of a mythological, philosophical, religious, folklore nature, typical for the Lower Dnipro region, which is sometimes veiled and based on background knowledge, experience of speakers. It was emphasized that in the era of globalization, artificial intelligence and digital technologies, the dialect dictionaries, which are called reserves of the folk language, a reliable hiding place of the native word are important.

Постановка проблеми. Інтерес науковців до фразеологізмів як вторинних мовних одиниць зберігається в мові постійно. Підраховано, що за останні п'ятдесят років з'явилося понад 15 тисяч наукових праць, у яких досліджено загальні й спеціальні питання цієї багатоаспектної науки, що засвідчує факт системного вивчення української фразеології.

У таких умовах диференційовано об'єкт дослідження, зокрема приділено значну увагу діалектній фразеології, яка нині постала чітко окресленим фрагментом фразеологічної системи нашої мови, а раніше її було розглянуто в контексті діалектології. Проблеми діалектної фразеології набули широкого обговорення в 70-х роках минулого сторіччя. З'явилися розвідки історико-етимологічного характеру,

дослідники розглядали особливості, варіативність місцевих фразеологізмів окремих регіонів (автори Л. Коломієць, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, І. Черденченко та ін.). Ідея діалектолога С. Бевзенка щодо створення регіональних словників, у яких би було сконцентровано надійний матеріал, що становив би базу для лінгвістичних досліджень [Бевзенко, с. 17], реалізована у виданні десятків діалектних, у т. ч. фразеологічних, словників чи матеріалів до таких праць. Один із них – спеціальний «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» [Чабаненко] доктора філологічних наук, колишнього професора Запорізького національного університету В. Чабаненка, створений унаслідок багаторічного вивчення наддніпрянських говірок. Словник уміщує майже 3000 фразеологічних зрощень, єдностей, сполучень, тобто словосполучень, сполучень слів та «інших фразеологізованих висловів» [Чабаненко, с. 4], зібраних протягом 1952–1998 рр. у Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях, доповнений висловами з фольклорно-етнографічних і діалектологічних записів мовознавців, істориків, фольклористів. Це словник диференційного типу, оскільки до реєстру ввійшли тільки ті фразеологічні одиниці, яких не фіксують відомі лексикографічні джерела, зокрема цілісні народно-розмовні комплекси у вигляді фразеологізованих формул і коротких текстів.

Актуальність дослідження визначена потребою ґрунтовного аналізу й опису фразеологічної системи нижньонаддніпрянських говірок, яка є важливою для вивчення соціолінгвістичних та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності, а також для встановлення обсягів української фразеології.

Мета розвідки – описати структурні групи фразеологізованих формул і текстів, їх ознаки, видозміни структурного складу, шляхи виникнення, особливості функціонування таких фразеологічних мініатюр, що побутують у говірковому повненні Нижньої Наддніпрянщини.

Виклад основного матеріалу. З-поміж трьох основних діалектних угруповань української мови (північного, південно-західного та південно-східного) найбільшу територію охоплюють південно-східні діалекти, які лягли в основу літературної мови і залишилися джерелом, що її живить [«Українська мова». Енциклопедія, с. 443–445]. Теоретичний і практичний інтерес до нижньонаддніпрянських говірок південно-східного наріччя ще в 50-х роках минулого сторіччя виник у мовознавця-діалектолога, історика української мови С. Самійленка. Це спричинилося «історичним минулим цього краю і своєрідністю його заселення та дозаселення носіями різних діалектних угруповань, і тими змінами, що відбувалися в говірках протягом останніх століть» [Самійленко, с. 31].

Згодом дослідник нижньонаддніпрянських говірок, доктор філологічних наук, професор В. Чабаненко, продовживши справу свого вчителя і настав-

ника професора С. Самійленка з дослідження мовних багатств цього регіону України, створив наукову школу «Соціолінгвістична ситуація на Нижній Наддніпрянщині». Окремі аспекти місцевої фразеології (семантику, системні зв'язки, умови її творення) безпосередньо чи принагідно розробляли у своїх працях учні й колеги видатних мовознавців – Л. Бойко, Н. Грозовська, Л. Денисенко, І. Ліпкевич, Г. Микитів, В. Пачева, С. Сірик та ін.

Нижня Наддніпрянщина – регіон України з особливим історичним минулим. На території краю постійно відбувалися міграційні процеси: утворення німецьких, єврейських, болгарських і сербських колоній з XVI ст., створення козацьких слобод вільних від кріпацтва людей з XVIII ст., заселення земель Південної України мігрантами-селянами аж до початку Першої світової війни, дозаселення в роки індустріалізації вже у XX ст. Усе це вплинуло на характер місцевого етносу, рівень духовності, соціокультурний розвиток, мову. Про це свідчить і фразеологія, яка є скарбницею народного досвіду, життєвих спостережень, світовідчуття тощо. Степовий говір, що охоплює цю територію України, має найбільшу територію поширення і є найпізнішим з-поміж інших за часом формування. Дослідники відзначають діалектну однорідність цього наріччя, яке лягло в основу української літературної мови, тому зберігає з нею близькість у фонетиці, граматиці, лексичному складі, й суттєві відмінності від літературної мови на фразеологічному рівні та протиставлення іншим діалектним групам [Ващенко; Поповський].

У дослідженні беремо за основу одне із сучасних визначень фразеологічної одиниці, яке запропонував знаний фразеолог і фразеограф В. Ужченко: це «надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризувально-номінативну функцію» [Ужченко, с. 26]. Під діалектним фразеологізмом розуміємо одиницю, що функціонує на обмеженій території, перебуває за межами літературної мови й характеризується специфічними ознаками (складна семантична структура, фраземне значення, вторинна номінативна функція, відтворюваність).

Прихильники широкого розуміння фразеології пропонують розглядати в межах фразеології стійкі словесні поєднання різної структури, якщо вони мають ознаки фразеологічності. Зокрема, Л. Скрипник – автор першої української монографії з фразеології – запропонувала включити до фразеологічного масиву, крім власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів української мови, так звані народно-розмовні комплекси на кшталт формул вітань, запрошень, побажань, віншувань, прокльонів, узвичаєних відповідей, дражнінь, каламбурних сполук і навіть складених термінів [Ступінська, Битківська, с. 38–39]. Справді,

такі традиційні контексти найчастіше побутують у діалектному середовищі. Їх збирають, систематизують, описують і лексикографують уже кілька поколінь науковців [Венжинович; Демський; Коваленко; Ступінська, Битківська]. У фразеологічних словниках деяких говорів ці формули введені в реєстри. Наприклад, у «Фразеологічному словнику лемківських говірок» Г. Ступінської та Я. Битківської [Ступінська, Битківська] подано прислів'я, приказки, каламбури та вигук-заклинання одного з архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя. Узявши до уваги насамперед компонентний склад зворотів з урахуванням семантики, Н. Венжинович зараховує до діалектних фразеологічних одиниць такі: «терміни певного діалекту; фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові; фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм компонентним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але відрізняються від них змістом; тавтологічні фразеологічні одиниці; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці; фразеологічні одиниці, у яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу» [Венжинович, с. 73]. У «Фразеологічному словнику говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. Чабаненка (далі – Словник В. Чабаненка) спектр цих одиниць також широкий: фразеологічні нісенітничі, діалогічні каламбури, дотепи; прокльони, лихі й добрі побажання, заклинання й погрози; повчання, поради, застереження; подяки, запрошення, вітання, прощання, напуття; тости; вигуківі й питально-риторичні звороти, запрошення та післяслова до пісні чи казки, які автор називає «фразеологізованими висловами» [Чабаненко, с. 4]. Укладач уміщує їх у додатках до праці. Беручи до уваги їх розміри й особливості будови, вживання (відтворення) у визначених побутових ситуаціях, потужне емоційно-експресивне забарвлення, яскраву оцінність, вважаємо, що це своєрідні фразеологізовані мініатюри [Зубець, с. 98]. Для відображення усної форми їх побутування та різного синтаксичного оформлення (одне чи кілька речень, мінітексти, діалоги) вживаємо термін для їх позначення – «народно-розмовні комплекси».

Кількісно найбільшу групу становлять монологічні й діалогічні каламбури (дотеп, в основі якого лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих звучанням) та нісенітничі (щось безглузде, нерозумне, без усякого змісту; дурниця).

Монологічні каламбури в Словнику В. Чабаненка з погляду граматики становлять переважно складні речення з різними видами зв'язку: *Аби сир та масло, зварили б вареників – так жалко, що борошна немає; Болить бік дев'ятий рік, та*

не знаю, в яким саме місці [Чабаненко, с. 167]; складні речення (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові): *Не война: переб'єшся; Ось тільки шнурки погладю, так і зроблю; Так мене хлопці люблять, що за кулаками і світа не бачу; Кури вже й чай попили, а ти все гуляєш*. Рідше трапляються прості речення: *Дай кату плату!, Корова, кобила горшки побила; Москаль салдата посватав* [Чабаненко, с. 167–171]. Часто в них маємо звертання або прикладки, які втрачають свою власне адресатну чи конкретизувальну функцію та слугують засобами емоційного посилення вислову. Зокрема, це назви: 1) християнських цінностей (Бог, Свята Покрова): *Роди, Боже, на всякого долю, а як піймаю, то зніму й болю; Свята Покрово, покрив мою головоньку хоть онучою, аби не була б дівкою сидючою!;* 2) людей (братця, жінко, лодарі, дядьку, діду, мамо, циган та ін.): *Біда, братця: покладено яйця – було двоє, а стало троє; Дайте, дядьку, закурить, бо так їсти хочеться, що ніде й переночувать!; Діду, які ви смішині: босі – і в кожусі!;* 3) потойбічних сил (чорти) тощо: *Через вас, чортів, я й паски не їв!;* 4) тварин: *Драстуйте, мої волики! Я б вас не бив, та паску згубив; Цобе, куций! Щоб тобі хвіст однав!* [Чабаненко, с. 167–171]. Нерідко каламбури спрямовані на уявного співрозмовника: *Бреши-бреши, гаразд заверши, під кінець правду скажи та й забожись; Дай кату плату!; Дайте води напиться, бо так хочеться їсти, що ніде й переночувать!; На «дай» не звикай – треба хорошио попросить* [Чабаненко, с. 167–171].

Діалогічні каламбури й дотепи являють собою тексти мінімальної структури. Складаються вони найчастіше з двох, рідше трьох – чотирьох пов'язаних між собою речень, які зазвичай структурно неповні, але мають глибокий зміст, передають цілком зрозумілу для українців інформацію. Вони можуть бути односкладними і двоскладними, поширеними й непоширеними, за метою висловлення – розповідними, спонукальними, питальними; завжди емоційно забарвлені, тому часто бувають окличними:

– *Дай ножа!* – *Взяла жінка чужа;*

– *Куди йдеш?* – *Не закудикуй, бо старий будеш;*

– *Кума, меду!* – *Шо таке? Не хоче? Це ж таке...;*

– *Хто винуват?* – *Невістка!* – *Так її ж дома нема! – А он її кохта висить...* [Чабаненко, с. 171–176].

Особливе місце в комунікативній діяльності українців посідають прокльони, лихі побажання, заклинання й погрози; вони були частиною традиційного сільського побуту, репрезентують стереотипи мовленнєвої поведінки українців, відображають їх національну сутність. Це короткі емоційно-експресивні магічні формули, спрямовані на завдання явного чи уявного зла, спосіб вираження негативних емоцій, тимчасового гніву, який швидко минав. У Словнику В. Чабаненка ця група теж представлена досить широко. Діалектоносії пов'язували поняття Добра і Зла з

такими важливими категоріями, як людина, рід, діло, розум, доля, душа, серце тощо. Найстрашніші прокльони – ті, у яких бажали не бачити нічого доброго в житті: **Бодай тебе свята земля не прийняла!; Бодай тебе чорти ухватили!; Иди ти прахом; Сто чортів тобі в душу!; Щоб ти кров'ю вмився!; Щоб тобі добра не було!** тощо [Чабаненко, с. 176–179]. Окремі побажання, погрози насправді несерйозні, що свідчить про людську добродушність: **Щоб тобі ні дна, ні покришки!** [Чабаненко, с. 175]. Носії місцевої говірки вимовляють їх емоційно, про що свідчить нанизання простих речень, їх ускладнення; або це складні речення – переважно окличні: **Бодай тебе дощ намочив! Хай йому дробина сниться!; Спи! Щоб ти спав і не прокидався; Хрест мене вбий, якщо неправду кажу** [Чабаненко, с. 176–179].

Серед говіркових натрапляємо й на добрі побажання. Зазвичай у таких побажаннях згадано Бога, що відбиває вірування українців у його прихильність до добрих людей: **Бодай тебе Бог любив, а мене молодичі!; Дай, Боже, щоб же було гоже! Часто добрі побажання побудовані на антитезі або побажання зли ворогам: Дай, Боже, щоб заснуло лихо, а між нами та було тихо!; Дай, Боже, щоб підківки бряжчали, а вороги мовчали!; Дай, Боже, щоб старі вороги рачки лазили, а молодим очі повилазили!** [Чабаненко, с. 176–179].

Повчання, поради, застереження в Словнику В. Чабаненка відбивають народні уявлення про закономірності людських взаємин, норми поведінки, значущість неписаних правил комунікації. Наприклад, вислів **Не позорь мою сиву лисину** [Чабаненко, с. 179] актуалізує таку рису, як довіра до мудрості старших, зосереджує увагу молодих на повазі до висловлень представників старшого покоління; **Не балакай за себе доброго, бо не повірять, ні злого, бо подумаютъ ще гірше** [Чабаненко, с. 179] – сприяє усвідомленню переваги дружніх, доброзичливих, відкритих стосунків між мовцями, формуванню вміння з повагою ставитися до висловлювань інших; **Зроби так, щоб тебе шукали** [Чабаненко, с. 179] – наголошує на тому, що потрібно займатися власним розвитком, стати професіоналом у справі, якою займаєшся; **Не тронь нічого, то й не бійся нікого** [Чабаненко, с. 180] – акцентує увагу на вихованні моральних чеснот мовців.

В основі національних традицій спілкування лежать загальнолюдські морально-етичні цінності – доброзичливість, повага, привітність, гречність, що й відбито в групі виразів «Подяки, запрошення, вітання, прощання, напуття» словника В. Чабаненка. Аналіз прикладів засвідчує, що на Нижній Наддніпрянщині бажали насамперед здоров'я (**Будьте здорові й не кашляйте**), щасливої дороги (**Щасливої перекидачки**), відсутності проблем і негараздів (**З легеньким днем, з понеділочком**). Місцеві жителі були гостинними господарями (**Сідайте! Хай ноги для дороги**), не

позбавлені почуття гумору (**Іж, щоб рот не гуляв**), можуть ненав'язливо дати відчутти гостям, що час і прощатися (**Оце тобі Бог, а оце тобі порог; Спасіба, що прийшли! Спасіба, що й пішли!**) [Чабаненко, с. 180].

Серед народно-розмовних комплексів фразеологізованого характеру в Словнику В. Чабаненка наявні тости – цілісні, образні вербальні структури розмовної сфери, що мають відносну функційну самостійність. Вони можуть бути універсальними та найпростішими, навіть однослівними: **Поїхали!; Давайте!; Понеслись; Дай, Боже, щоб не послідня!** [Чабаненко, с. 181]. Домінантами в говіркових тостах часто виступають Бог, сім'я, родинні цінності, а також кохання, майбутнє, мрії, пам'ять: **Дай, Боже, щоб пилося і їлось та й на завтра хотілось; Вип'єм по половинці, щоб було легко нашій дитинці** [Чабаненко, с. 181]. У тостах звучать побажання достатку, довголіття, щастя й обов'язково здоров'я. Іноді чуються відголоски старовинних козацьких привітань, закликів: **Будьмо! Гей!; Шануймося, бо ми того варті!; Вип'єм ще й на коня, щоб не ходить навмання** [Чабаненко, с. 181].

Вигуків та питально-риторичні звороти й запрошення та післяслова до пісні чи казки мовці використовують, щоб показати свою кмітливість, продемонструвати красномовство, підтримати розмову, спонукати до продовження спілкування, коли вже нібито все сказано, а також свідчить про зв'язок із давніми традиціями та звичаями предків: **Блини пече – дров!; Що ж тепер – ямку рить?!** [Чабаненко, с. 181–182]. У таких зворотах зберігається інформація про спільне проживання нижньонаддніпрянських українців з представниками інших народів: **Ой мамо, їде грек!** [Чабаненко, с. 182].

Аналіз прикладів засвідчує варіативність і здатність до синонімії, різних трансформацій досліджуваних одиниць насамперед на рівні внутрішніх зав'язків, що засвідчує частотність їх використання, прагнення мовців бути оригінальними. Наприклад, варіантними є прокльони **Бодай тебе нечиста сила побила! та Бодай тебе тряся побила!** [Чабаненко, с. 177]. Погроза **Я тобі покажу, де раки зімнуться** [Чабаненко, с. 177] є варіантом загальновідомого звороту **показати, де раки зимують** [Фразеологічний словник української мови, с. 663] через уживання діалектної морфологічної форми дієслова. Діалог-каламбур – **Куди ти йдеш? – За високі гори по зелені помідори** [Чабаненко, с. 173] має 3 варіанти другої репліки: – **За Кудикині гори на помідори**; – **На Кудикині гори збірають помідори** та синонімічну – **На Кудикині гори кісточки гризти** [Чабаненко, с. 173]. Оригінальними є звороти, побудовані на контекстуальній синонімії – евфемії, до якої додається ще й варіативність: **Хай тобі присниться отой, що в болоті!; Хай тобі присниться отой, що з рогами!** [Чабаненко, с. 180]. Нерідко натра-

пляємо на трансформовані мініатюри, як-от: *Взяти у шори та в бори* [Чабаненко, с. 177] утворена через злиття поєднання двох зворотів: *узяти в шори* та *взяти в бори* [Фразеологічний словник української мови, с. 49]; *Я тобі на свайбу принесу води в решеті* [Чабаненко, с. 178] утворена внаслідок нарощення структури загальновідомого звороту *носити воду решетом* [Фразеологічний словник української мови, с. 557]. Варіювання структури фразеологізованих комплексів діалектного характеру свідчить про їх давність, активне вживання в мовленні діалектоносіїв.

Матеріали словника дають змогу простежити як позитивне, так і негативне забарвлення фразеологізованих мініатюр, пор.: *Як дам, так аж під десятими ворітьми гавкнеш*; – *Я й сама не знаю, як, – каже свекруха невістці, – ну, не так!*; *Молоток! Завтра будеш довбня!*; *От ми, так я!* [Чабаненко, с. 176–179]. Такі мініатюри виявляють широкі можливості щодо створення іронічного ефекту через: 1) застосування урочистого стилю викладення до змісту, який не може бути репрезентований у такому стилі: *Ти ж мучениця, наша горілка! Ти пройшла усі огненні труби і кубу та й попала нам, грішникам, у зуби* [Чабаненко, с. 179]; 2) зіставлення незіставних понять: *Не йде, а пише, а ти роздявив рота і читаєш* [Чабаненко, с. 177]; 3) використання уточнювальних компонентів, які не відповідають за змістом: *Ти мені такий зелений – аж розовий!* [Чабаненко, с. 178].

Інколи В. Чабаненко в дужках зазначає умови вживання мініатюр, на зразок: *Роди, Боже, на всякого долю, а як піймаю, то зніму й льолю (говорять, коли сіють баштан)* [Чабаненко, с. 171]; *Ти що – перший раз замужем?! (коли хтось чомусь дуже дивується)* [Чабаненко, с. 175]; *Чи тебе під калиною найшли, чи що?! (запитують того, хто скаржиться на кислі фрукти, овочі тощо)* [Чабаненко, с. 175]; *Хто вмер, той буде каятись (пропустив щось гарне)* [Чабаненко, с. 179] тощо. Такі ремарки з'ясовують ситуацію, нівелюють різночитання.

Тости мають комунікативно-розважальне значення, яке вибудовується на основі слів-маркерів

гумору, сатири, іронії, з-поміж яких – особливі форми звертань, переносно вжиті та зменшено-пестливі слова, поетизми тощо, як-от: *Вип'єм тут, бо на тім світі не дадуть* [Чабаненко, с. 181].

Основна стилістична мета каламбуру й нісенітниць – теж створення комічного ефекту: *Кури вже й чай попили, а ти все гуляєш* [Чабаненко, с. 178]; *Зроблю, як шнурки погладю* [Чабаненко, с. 178].

Розглядані комплекси (побажання, повчання, напуття, запрошення, вітання) іноді нагадують фольклорні твори завдяки римі (*Нехай легесенько згадається, де він повертається!*; *Дай, Боже, щоб заснуло лихо, а між нами та було тихо!*), порівняльним зворотам (*Нехай йому так легко ікнеться, як пір'їна об пір'їну черкнеться!*), протиставленню (*Дай, Боже, багатому гроші, а бідному діти, а старцеві лихо*; *Нехай не бере той, що парюю оре, а хай той бере, що четвериком*) [Чабаненко, с. 176–179].

Проаналізовані одиниці відображають стан розмовного мовлення досліджуваної території від давнини до сучасності.

Висновки. «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. Чабаненка (2001) став справжньою скарбницею в галузі фразеографії південно-східного ареалу. Пильна увага і прихильний аналіз праці уможливив виокремлення специфічного фраземного матеріалу, властивого для Нижньої Наддніпрянщини, який базується на фонових знаннях, досвіді діалектоносіїв, – народно-розмовних комплексів. Фразеологізація розгляданих одиниць підкріплюється такими ознаками, як складна семантична структура, потужне емоційно-експресивне забарвлення, структурне різноманіття, яскрава оцінність. У процесі аналізу встановлено прикметні риси народно-розмовних комплексів: антропологічна спрямованість, тематичне багатство, динамічність, варіативність, легке запам'ятовування. Словник фіксує і зберігає те, що характеризувало діалектну мову впродовж певного історичного часу, а також живі процеси, які демонструють динаміку фразеології. Аналіз матеріалу дає змогу осягнути фраземіку як систему, усвідомити шляхи творення і поширення мовних одиниць на території Нижньої Наддніпрянщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15–19.
2. Ващенко І. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говорів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133.
3. Венжинович Н. Діалектна фраземіка як предмет лінгвокультурологічного аналізу. *Słowiańska frazeologia gwarowa II. Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2020. S. 73–83.
4. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1994. 62 с.
5. Зубець Н. Фразеологізовані мініатюри в нижньонаддніпрянських говірках (на матеріалі ареального словника В. Чабаненка). *Образне слово Луганщини* : Всеукр. наук.-практ. конф. імені В. Ужченка. За заг. ред. проф. А. В. Нікітіної. Вип. 14. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 96–100.

6. Коваленко Н. Фраземіка південно-західного наріччя : лексикографічний досвід. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія : Історична та філологічна. №11. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, 2015. С. 221–224.
7. Поповський А. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови : Навчальний посібник. Дніпропетровськ, 1989. 88 с.
8. Самійленко С. Про деякі підсумки і завдання вивчення живих говірок Запорізької області. Доповіді та повідомлення на конф., присвяченій підсумкам науково-дослід. роботи ЗДПІ за 1962 р. : Тези. Запоріжжя : ЗДПІ, 1962. С. 31–33.
9. Скрипник Л. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
10. Ступінська Г., Битківська Я. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
11. Ужченко В. Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови. Київ : Знання, 2007. 494 с.
12. «Українська мова». Енциклопедія. Київ : «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.
13. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. 980 с.
14. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : «Стат і К», 2001. 201 с.

REFERENCES

1. Bevzenko, S. (1974). Aktual'nist' vyvchennya ukrayins'koyi dialektnoyi frazeolohiyi [The relevance of studying Ukrainian dialect phraseology]. *Movoznavstvo*. No. 2. P. 15–19.
2. Vashchenko, I. (2007). Frazeolohichni odynytsi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukraïny [Phraseological units in the structure of dialect dictionaries of southeastern Ukrainian dialects]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*. No. 118. P. 130–133.
3. Venzhynovych, N. (2020). Dialektna frazemika yak predmet linhvokul'turolohichnoho analizu [Dialect phraseology as a subject of linguocultural analysis]. *Słowiańska frazeologia gwarowa II. Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków : Księgarnia Akademicka. P. 73–83.
4. Dems'kyi, M. (1994). Ukrayins'ki frazemy y osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian phraseology and features of their creation]. L'viv – Krakiv – Paryzh : Prosvita. 62 p.
5. Zubets', N. (2015). Frazeolohizovani miniatyury v nyzhn'onaddnipyrians'kykh hovirkakh (na materialy areal'noho slovnyka V. Chabanenka) [Phraseologized miniatures in the Lower Dnieper dialects (based on the material of the areal dictionary by V. Chabanenko)]. *Obrazne slovo Luhanshchyny : Vseukr. nauk.-prakt. konf. imeni V. Uzhchenka. Za zah. red. prof. A. V. Nikitinoyi. Vyp. 14. Starobil's'k : Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka"*. P. 96–100.
6. Kovalenko, N. (2015). Frazemika pivdenno-zakhidnoho narichchya : leksykohrafichnyy dosvid [Phraseology of the Southwestern Dialect: Lexicographic Experience]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seriya : Istorychna ta filolohichna. №11. Kam'yanets'-Podil's'kyi : Kam'yanets'-Podil's'kyi derzhavnyi universytet, Vseukrayins'ke tovarystvo Ivana Ohienka*. P. 221–224.
7. Popovs'kyi, A. (1989). Znachennya pivdennoukrayins'kykh stepovykh hovoriv u formuvanni literaturno-natsional'noyi movy [The significance of southern Ukrainian steppe dialects in the formation of the literary and national language: Textbook] : Navchal'nyy posibnyk. Dnipropetrovs'k. 88 p.
8. Samiylenko, S. (1962). Pro deyaki pidsumky i zavdannya vyvchennya zhyvykh hovirok Zaporiz'koyi oblasti [On some results and tasks of studying living dialects of the Zaporizhzhia region]. *Dopovidi ta povidomlennya na konf., prysvyacheniy pidsumkam naukovy-doslid. roboty ZDPI za 1962 r. : Tezy. Zaporizhzhya : ZDPI*. P. 31–33.
9. Skrypnyk, L. (1973). Frazeolohiya ukrayins'koyi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka. 280 p.
10. Stupins'ka, H., Bytkivs'ka, Y. (2013). Frazeolohichnyy slovnyk lemkivs'kykh hovirok [Phraseological dictionary of Lemko dialects]. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan. 464 p.
11. Uzhchenko, V. Uzhchenko, D. (2007). Frazeolohiya suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Znannya. 494 p.
12. "Ukrayins'ka mova". Entsyklopediya (2000). ["Ukrainian Language". Encyclopedia]. Kyiv : "Ukr. entsykl.". 752 p.
13. Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: u 2 kn. / [uklad. V. M. Bilonozhenko ta in.]. (1993). [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: in 2 volumes]. Kyiv : Naukova dumka, 980 p.
14. Chabanenko, V. (2001). Frazeolohichnyy slovnyk hovirok Nyzhn'oyi Naddnipyrianshchyny [Phraseological dictionary of the dialects of the Lower Dnieper region]. Zaporizhzhya : "Stat i K". 201 p.